

“ MASHRAB HAYOTI VA IJODI: LIRIK MEROSINING BADIYI - ESTETIK TAHLILI.

Abdurahmonov Sardorbek

Farg'ona shahar 1-sonli politexnikumi

ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi.

Annotatsiya: Mashrab hayoti, ijodi va shoirning lirikasi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Qoldirgan ijodiy merosda diniy va tasavvufiy g'oyalar ham, o'sha zamonda keng tarqalgan qalandarlik tariqatining ayrim ohanglari ham sezilarli o'rin egallaydi.

Kalit so'z: Devon, tasavvuf, Mahmudiylar, piru davlat

Boborahim Mulla Vali o'g'li yoki taxallusi bo'yicha Boborahim Mashrab (1640 yoki 1653 yoki 1657-yil, [Namangan](#) – 1711-yil, [Balx](#)) – o'zbek [shoiri](#) va mutafakkiri, [tasavvuf](#) adabiyotining yetuk namoyandasi.

Mullo Bozor Oxund qo'lida o'qigan. 1665-yilda [Qashqarga](#) Ofoq Xo'ja huzuriga borib bilimni yanada chuqurlashtiradi. 1673-yildan boshlab umrining oxirigacha qalandalarcha hayot kechiradi. Balx hokimi [Mahmudbiy](#) qatag'on tomonidan 1711-yil dorga osiladi. Mashrabning qoldirgan adabiy merosi xususida ham aniq ma'lumot beruvchi manba yo'q. Uning o'z asarlarini to'plab, [devon](#) yoki biror majmua tuzganligi ma'lum emas. Faqat „Devoni Mashrab“, „Devonai Mashrab“, „Eshoni Mashrab“, „Hazrati shoh Mashrab“ nomlari ostida xalq orasida qo'lyozma va toshbosma shaklida tarqalgan qissalardagina (ularning kim tomonidan va qachon tuzilganligi noma'lum) shoirning hayot yo'li va ijodiy faoliyati ma'lum tartib va izchillikda bayon etiladi, shu jarayonda asarlaridan namunalar ham keltiriladi. Qissalar keyinchalik o'zgartirish va tuzatishlarga duch kelgan, turli to'qimalar, yangi-yangi rivoyat, nakdlar, sarguzasht va latifasimon lavhalar bilan to'ldirila borilgan. Natijada qissalarda tarixiy Mashrab va uning ijtimoiy va ijodiy faoliyati xalq tasavvuridagi to'qima Mashrab hamda u

haqidagi sarguzasht-rivoyatlar bilan qorishib ketgan. Shunday bo'lsada, Mashrab haqidagi qissalar shoir hayot yo'lini nisbatan to'la va bosqichma-bosqich bayon etuvchi, shuningdek, yaratgan asarlarining ko'pgina qismini o'zida jamlovchi adabiy-tarixiy manba sifatida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Shoir adabiy merosidagi diniy mazmun va tasavvufiy yo'nalish ruhida she'rlarning ko'pchilik qismi Ofoq Xoja dargohida va uning targ'ibot saboqlari ta'sirida yaratilgan desak, xato bo'lmas. Ofoq Xojaning shaxsiy xislat fazilatlarini madh etuvchi, uni "piru rahbar" deb tan oluvchi baytmisralarining tarkibida jam' etgan g'azal va muxammaslar ham ("Koshki", "O'zim" radifli g'azallar, "Qolmadi" radifli muxammas) shu muridlik yillari mahsulidir.

Mashrab taxminan 1672–73 yillarda OfoqXoja dargohini tark etishga majbur bo'ldi. Shoir hayot yo'lini bayon etuvchi qissalarda qayd etilishicha, bunga Mashrabning piri dargohidagi kanizlarining biriga ko'ngil qo'ygani, sevibsevilgani rasmiy sabab bo'lgan. Ammo Mashrabning og'ir jismoniy jazolanib quvilishi zaminida pir bilan murid o'rtasidagi jiddiy g'oyaviy ziddiyatlar bo'lgan deyilsa haqiqatga muvofiq bo'ladi. Mashrab Koshg'ardan 1673 yilda Namanganga – onasi yoniga qaytadi. Kasalmand onasining vafotidan keyin hech kimi qolmagan shoirning qo'nimsiz hayoti boshlanadi. Uning keyingi deyarli qirq yillik umri doimiy safarda, darbadarlikda, turli o'lkalardamusofirliqdao'tdi. Turli adabiy tarixiy manbalar, shuningdek, kissa nusxalari Mashrab borgan shahar yurtlari, safar tartibi haqida xilma xil, ko'pincha biribiridan farkli ma'lumotlar beradi. Ularda shoirning Samarqand, Xo'jand, Toshkent, Turkiston, Buxoro, Andijon, Badaxshon, shuningdek, Yaqin Sharqning qator o'lkalariga borganligi haqida so'zlanadi. Mashrabning adabiy merosida hayot yo'lining qator nuqtalari jumlasida yuqorida sanalgan shaharo'lkalarning ko'plari zikr etiladi. Mashrabning biror shahar-qishloqqa kelishi izsiz o'tmas edi, ma'lum shov-shuvlarga sabab bo'lardi: oddiy xalq samimiyat va xursandchilik bilan, hokim, amaldorlar, riyokor kishilar esa hadiksirab, dushman ko'zi bilan sovuq qarshi olardilar. Mashrab qo'nimsiz hayotining so'ngi nuqtasi Balhda ham xuddi shunday bo'ldi: hokim tabaqa va bir guruh riyokorlar unga o'zlarining ashaddiy

dushmani deb qaradilar va jisman yo‘qotish niyatida bo‘ldilar. Natijada, “Tazkirai Fahmiy”da qayd etilganidek, “dar soli 1123 hijriy dar Qunduz bafatvoi ulamo va hukmi Mahmudbiy Qatog‘on shahid karda shuda”, ya’ni “1123 hijriy (1711 milodiy) yilida Qunduzda (Balx viloyatida) ulamolarning fatvosi va Mahmudbiy Qatog‘on (Balx, Qunduz hokimi)ning hukmi bilan shahid bo‘ldi”. Otashin shoir, dovyurak shaxs, jasur qalb sohibi Boborahim Mashrab osib o‘ldirildi.

Boborahim Mashrab mumtoz adabiyotimiz buyuk namoyandalarining ilg‘or an‘analarini o‘rganib yirik shoir bo‘lib shakllandi, kamolga yetdi. U qoddirgan merosda, birinchi navbatda, ishqiy mavzudagi g‘azalmuxammaslardan ana shu an‘analarning barakali ta‘sirini aniq kuzatish mumkin.

O‘n ikki band davomida mavzuni shu yuksak saviyada badiiy tahlil etuvchi bu muxammas Mashrab ijodiga Navoiyning barakali ta‘sirini ko‘rsatuvchi yaqqol misol bo‘la oladi. Bunda ulug‘ shoirning: “Kecha kelgumdur debon ul sarvi gulro‘ kelmadi” misrasi bilan boshlanuvchi mashhur g‘azalidan Mashrab ilhomlanganligi ko‘zga ravshan tashlanadi.

Mashrab Navoiy merosidan lirikada jiddiy ijtimoiy mazmun ifodalashni, norozilik ohanglari va tanqidiy fikrlarni ishq-muhabbat mavzuidagi she‘rlar jismiga “joylab yuborish” mahoratini ham o‘zlashtirdi, ijodiy rivojlantirdi.

Mashrab ijodidagi ijtimoiy mazmundorlik va kuchli tanqidiy yo‘nalish shoirning ilg‘or dunyoqarashi, xalqchil falsafasi, zamonasidagi salbiy voqea-hodisalarga aniq tanqidiy munosabatidan shakllangan. Qat’iy aytish mumkinki, chuqur ijtimoiylik va kuchli tanqidiy munosabat Mashrabning umumijodiy faoliyatida ustivorlik qilgan hamda yaratgan ko‘pdan-ko‘p asarlarining asl fazilati darajasiga ko‘tarilgan.

Shahar va qishloqlar ezilgan ommasining g‘amu hasratlarga to‘la kulfatli hayotini badiiy tasvirlash xalqchil shoir ijodida yetakchi mavzulardan biri bo‘lgan. Doimo xalq ichida yurib, uning yashash sharoiti va orzu-intilishlaridan yaqindan xabardor bo‘lgan Mashrab mashaqqatli hayotni haqqoniy badiiy lavhalarda mahorat bilan tasvirladi,

nihiyatda sodda, ravon, ammo mazmunan zalvorli misralarda samimiy hamdardlik va yurakdan achinish tuygʻularini taʼsirchan ifodaladi. Sheʼrlaridan birida “Azaddin men dili gʻamgin xaloyiq xaylini sevdim!” deb yozgan shoir boshqa bir oʻrinda “Oʻzimdek xonavayronlarni koʻrsam zor yigʻlarman!” deya ezilgan ommaga toʻla xayrixoh ekanligani alohida taʼkidlaydi.

Mashrab sheʼriyatida “koʻzi yoshli”, “baxti qaro”, “dard axdi”ga, “gʻam xayli”ga hamdardlik, ular bilan hamdamlik gʻoyalari qayta-qayta takrorlanishi bejiz emas.

Mashrabning “Tanho” radifli muxammasida bevosita xalq va uning turmush sharoitini haqqoniy koʻrsatuvchi lavhalar chizilgan. Har bir oʻquvchi yuragini oʻrtovchi mana bu misralar shoir ijodining toʻla xalqchil mohiyatiga ishonchli dalildur:

Dili tigʻi sitamdin pora boʻlgan xalqni koʻrdim,
Tanu dardu alamdin yora boʻlgan xalqni koʻrdim,
Koʻzi vaqti sahar sayyora boʻlgan xalqni koʻrdim...

Boborahim Mashrab qoldirgan ijodiy merosda diniy va tasavvufiy gʻoyalar ham, oʻsha zamonda keng tarqalgan qalandarlik tariqatining ayrim ohanglari ham sezilarli oʻrin egallaydi. Shoir islomning asosiy nazariy qoidalarini shubhasiz qabul etadi. Ammo, ayni zamonda, islom taʼlimotining bir qator zohiriy belgilarini, birlamchi deb hisoblangan qonun-qoidalarini, shariatning ayrim koʻrsatma talablarini, farz sunnatlarini tan olmaslik va past nazar bilan qarash ham koʻzga tashlanadi, ayrim diniy rukn tushuncha va muqaddas deb bilingan marosim va odatlarga, talqin va aqidalarga shubha bilan qarash, hatto, ochiqdan-ochiq mensimaslik va masxaraomuz munosabat anchamuncha uchraydi.

Turli-tuman shakl va talqinlarda jilovlanuvchi bu dunyoqarashning butun mohiyat magʻzi shoirning quyidagi qatʼiy eʼtirofida nihoyatda yaqqol va loʻnda ifodalangan:

Ha, birgina qudratli Yaratuvchidan boshqa hamma-hammasi “g‘alat”, ya’ni xatodir, deydi shoir. Baytda Mashrab birinchi misra mazmunini ikkinchi misrada hayotiy va tasavvufiy ramz timsollar vositasida namoyon etadi.

Umuman tasavvuf ta’limotida bo‘lganidek, Mashrab ijodida ham, faqat Allohningina tan olish, yakka ungagina chin muhabbat qo‘yish va uning vasliga talpinish jarayonida barcha “g‘alat”larni rad etish so‘fiy adabiyotda asrlar davomida qaror topgan ramz-timsollar, tushuncha-boralar (“Ishq”, “Muhabbat”, “Yor”, “Jonona”, “Gul”, “May”, “Boda”, “Visol” va boshqalar) vositasida amalga oshirilgan. Shoir she’rlarida bu mazmun qat’iy keskin ruhda, ba’zan, hatto qo‘pol, dag‘al ohangda, ammo doimo ravshan ifodasini topgan: ...Yorsiz ham bodasiz Makkaga bormoq ne kerak?! ...Urayinmu boshima sakkiz behishtu do‘zaxin?! ...Ko‘rmasam bir dam Seni bayt ul-haramni naylayin?! ...Ikki dunyodin ko‘zum yumdum Sening zavqing bilan! ...Meni devona Mashrabg‘a muhabbatdin bayon aylang...

Yuqorida aytilganlar to‘la nazarda tutilsagina, Mashrab ijodiy merosida ko‘plab uchrovchi bu kabi xitob ta’kidlarning asl mazmuni, tasavvufiy mohiyati yuzaga chiqadi, faqat shundagina shoir falsafasi, kuzatayotgan bosh maqsadi to‘g‘ri baholanadi. Shoirning badiiy barkamol asarlari xalqimiz ma’naviy mulkinining muqaddas va mo‘tabar bir qismiga aylangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

G‘ulomov A. Mashrab. – Toshkent: Fan, 1963.

Said Ahmad. Mashrabning she’riy merosi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2000.

Jo‘raqulov M. O‘zbek lirikasi tarixi. – Toshkent: Fan, 1998.

Rashidov B. Tasavvuf va adabiyot. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2016.